

תשובה בענין ערב פסח שחל בשבת

”והחוט המשולש לא במהרה ינתק” (קהלת ד': י"ב)

שאלה: ערב פסח הבעל"ט יחול השנה בשבת. כיצד יש לנוהג בקשר להכנות לחג ובקשר לסעודות השבת?

תשובה:

א) ההלכות העיקריות

המצב הנידון הוא מצב נדיר יחסית; ערב פסח חל בשבת רק אחת עשרה פעם במאה העשרים, ושנת תשנ"ד היא הפעם האחרונה.¹ והרי ההלכות העיקריות:

א. תענית בכורות: לפי ר' יוסף קארו מכיון שנדחית התענית היא נדחית לגמרי, ולכן לפי מנהג הספרדים אין צורך להתענות כלל. מאידך גיסא, לפי הרמ"א מקדימים את התענית ליום חמישי, ולכן לפי מנהג האשכנזים יש לערוך סיום מסכת² ביום חמישי י"ב בניסן, כדי שיוכלו הבכורות להשתתף בשמחה ולאכול (שלחן ערוך אורח חיים ת"ע: ב'; ר' עובדיה יוסף, עמ' רע"ג; ור' אלפרד כהן, עמ' 127).

ב. בדיקת חמץ: בודקים את החמץ ביום חמישי בערב, אור ליום ששי, י"ג בניסן ומבערים [= שורפים] את החמץ ביום ששי בבוקר (או"ח תמ"ד: א'). אכן, למרות שמותר לשרוף את החמץ כל היום – כי יום ששי איננו ערב פסח – עדיף לבערו לפני סוף השעה החמישית של היום כמו בכל שנה (= בשעה 10:28 בירושלים), כדי שלא יבואו לטעות בשנה לאחר מכן (או"ח תמ"ד: ב' ור' עובדיה יוסף, עמ' רע"ג).

ג. סעודות השבת: זוהי הבעיה העיקרית של ערב פסח שחל בשבת. מצד אחד לפי הירושלמי אסור לאכול מצה בערב פסח כדי לאכול מצת מצוה בליל הסדר לתאבון (ירושלים פסחים י' א', ל"ז ע"ב) וכן נפסק להלכה על ידי גדולי הפוסקים (רמב"ם, הל' חמץ ומצה ו' י"ב, ושלחן ערוך אורח חיים תע"א: ב' ברמ"א). מצד שני קשה להחזיק חלות בבית ללחם משנה לאחר שכל החמץ סולק מהבית וממילא אסור לאכול חמץ בשבת בבוקר – שהיא ערב פסח – לאחר השעה הרביעית של היום (= בשעה 10: 9 בירושלים).

ואכן מצב זה נזכר כבר במשנה (פסחים ג' ו' = דף מ"ט ע"א), בתוספתא (פסחים ג' ט', י"א, מהד' ליברמן עמ' 153 – 154) ובבבלי (פסחים מ"ט ע"א, י"ג ע"א, כ' ע"ב). אבל אותם מקורות אינם נהירים די הצורך³ וכתוצאה מכך התפתחו ארבעה פתרונות שונים לבעיה הנדונה.

ב) ארבע השיטות שהתפתחו במשך הדורות

1. הרב יצחק אבן גיאת (ספרד, המאה הי"א) התעלם ככל הנראה מהירושלמי הנ"ל ופסק שיש לאכול מצה בסעודות של שבת. והרי דבריו כפי שהם מובאים בשערי תשובה סימן צ"ג:

הרב רבינו יצחק בן גיאת כתב, באליסנה [= Lucena] נהגו לבער את הכל מלפני השבת ולאפות מצה בערב שבת ולאכלה בשבת... ובמוצאי שבת אופין מצה כתקנה ומקיימין בה את המצוה.⁴

ר' יצחק אבן גיאת אינו מצביע על המקור לדבריו, אבל הראשונים כבר הצביעו על התוספתא הנ"ל: "ארבעה עשר שחל להיות בשבת מבערין את הכל מלפני השבת ואופה לו מצה מערב שבת". חלק מהראשונים פירשו שהכוונה שאופה לו מצת מצוה בערב שבת עבור הסדר במוצאי שבת.⁵ אבל ר' יצחק אבן גיאת, ר' אפרים מקלעה חמד, הריבב"ן ור' אהרן הכהן מלוניל פירשו שאופה לו מצה בערב שבת כדי לאוכלה בשבת.⁶ אף על פי כן, דעתם כמעט

נעלמה במרוצת הדורות,⁷ זאת כנראה מכיון שהיו פירושים אחרים לתוספתא ומכיון שדעתם מנוגדת לירושלים הנ"ל.

2. השיטה השניה מבוססת על פסחים י"ג ע"א: "דתניא ארבעה עשר שחל להיות בשבת מבערין את הכל מלפני השבת... ומשיירין מן הטהורות מזון שתי סעודות כדי לאכול עד ד' שעות..." (והשוה מ"ט ע"א וכן כ' ע"ב). ואכן כך פסקו גדולי הפוסקים (אוצר הגאונים לפסחים, עמ' 65 – 67; הרמב"ם הל' חמץ ומצה ג' ג'; ושלחן ערוך אורח חיים תמ"ד: א'). ר' יוסף קארו מוסיף שלסעודה שלישית יש להשתמש במצה עשירה (המכונה היום "מצת ביצים"),⁸ בתנאי שאוכלים סעודה שלישית לפני השעה העשירית כדי שיאכל מצה בליל הסדר בתאבון. כמו כן, צריכים לבטל את החמץ על ידי אמירת "כל חמירא וחמיעא" בשבת בבוקר בסוף השעה החמישית, כמו בכל שנה (או"ח תמ"ד: ד', ו').

שיטה זו נהוגה מדורי דורות אבל היא יוצרת אי-נוחות. והרי תיאור השיטה מפי ר' חיים דוד הלוי, שהוא דוקא אחד מתומכיה:

וכך הוא סדר מנהגנו: ביום ששי י"ג ניסן מבערים את כל החמץ, ומצניעים את כל כלי החמץ כאילו היה היום י"ד ניסן, וכל הבישול לשבת הוא בכלי הפסח. משיירים כמות חמץ קטנה כנ"ל, משתדלים שיהיה זה פיתות או לחמניות שאין עושים פירורים, ומיד אחרי הקידוש מצטופפים בפנה מיוחדת על גבי שולחן מיוחד, אוכלים פת כשיעור לסעודת שבת עם סלט ירקות וכדומה, מנערים הבגדים היטב ומסלקים המפה והשולחן, ואחר כך מסבים לשולחן השבת העיקרי וסועדים בתבשילים כשרים [לפסח] בכלים כשרים [לפסח], וברכת המזון בסוף הסעודה.

ואילו למחרת בבוקר מיד אחרי התפלה סועדים כנ"ל בפנה מיוחדת וכו' ארוחת בוקר רגילה ומלאה בכלים וסכו"ם לשימוש חד פעמי, ומברכים ברכת המזון. ואח"כ מבערים החמץ ע"י השלכתו למקום הפקר, ואח"כ הביטול כידוע. ובצהריים מתפללים מנחה גדולה, וסועדים סעודת שבת

תבשילים כשרים בכלים כשרים לפסח והיא סעודה שלישית, בבשר ודגים.

כך נראה לענ"ד שראוי והגוןלנהוג כל אדם בביתו הפרטי (עשה לך רב, עמ' שס"ג-שס"ד, והשוה מקור חיים השלם, עמ' 76 – 77).

אולם הרב אליהו חזן, בשעה שכיהן כרבה הראשי של טריפולי שבלוב, כבר הצביע על הקשיים שבשיטה זו:

השתא הכא התרל"ו ליצירה [= 1876] חל ערב פסח להיות בשבת, וכמה צער בנפשי על האיסורים שאירעו בשבת זה מחמת אכילת החמץ, כי לא יוכלו להזהר היטב בענין הפירורין וכיבוד הבית וכיוצא [בהם], מלבד מניעת עונג השבת הגדול הזה כי יאכלו בין תנור וכירים וכדומה, ומה גם כי בשבת הם מאחרים להתפלל ואיכא למיחש שיעבור הזמן של הביעור ח"ו...

רצוי איפוא לחפש פתרון אחר לבעיה.

3. ואכן הרב עובדיה יוסף העלה פתרון נוסף. הוא הציע להשתמש

במצה מבושלת בתוך מרק של בשר או של עוף באופן שכזה: שלאחר שנתבשל התבשיל יורידנו מעל האש, ובעוד התבשיל שבסיר חם שהיד סולדת בו, יתן בזה אחר זה בתוך התבשיל כמה רקיקי מצות כדי צרכו, באופן שהמצה ספגה היטב טעם התבשיל, ואז יוכל לקיים בה מצות שלש סעודות, וטוב שלא יוציא את רקיקי המצות מתוך הסיר אלא עד שיצטנן התבשיל ויוכל להוציא המצה בשלמותה, שלא תתפורר בתוך המרק, שיהיה אפשר לבצוע אותה בשבת ולברך עליה המוציא וברכת המזון, כיון שנשאר עליה צורת פת. וכן הוא הדין שיוכל לטגנה בשמן...

הוא מוסיף ואומר **שבלי** שבת מותר לסעוד על מצה רגילה כי האיסור בירושלמי אינו חל על ליל י"ד (הרב עובדיה יוסף, עמ' רע"ט). אכן מבחינה הלכתית שיטתו תקפה, אבל מבחינה מעשית קשה לקבלה, כי יש להניח שרוב העם לא ירצה להתעסק בתהליך המסובך המתואר לעיל.

4. השיטה הרביעית היא הפשוטה והמובחרת. היא נזכרת על ידי המגיד משנה (להל' חמץ ומצה ג': ג' לקראת הסוף), והיא אף הוצעה על ידי ר' יוסף קארו שדחה אותה מטעמים טכניים בלבד:

ואין לומר יבער הכל מלפני השבת ולא ישייר כלום ובשבת יאכל מצה עשירה, דכיון דאין סיפוק בידי כל אדם לעשות מצה עשירה לכל השלש סעודות לא אטרחו רבנן (הבית יוסף לאו"ח סימן תמ"ד, ד"ה ומ"ש וכן הנהיג רש"י).

הוא אומר שאם היה אפשר לכל אדם לעשות מצה עשירה היה ר' יוסף קארו מסכים לכך, כי מצה עשירה איננה חמץ ולא מצת מצוה, ולכן מותר לאכול אותה בערב פסח (שו"ת הריב"ש סימן ת"ב ונודע ביהודה, או"ח, סימן כ"א). ואכן, כך נהגו באיזמיר שבטורקיה במאה הי"ט לפי עדותו של ר' חיים פאלאג'י. הוא תמך במנהג, כי אם ישאיר חמץ יתקשה להיפטר מהפירורים וגם לא יוכל לאכול ביישוב הדעת בשלחן ערוך ובמפה נקיה, ומאכלי החמץ יהיו צוננים (שו"ת לב חיים, חלק ב', סימן פ"ח). וכך נהג ר' אליהו חזן הנ"ל בעצמו אלא שנמנע מ"להטריח את העם לעשות מצה עשירה", אבל הוא גילה את שיטתו לכמה תלמידי חכמים "כי אולי על ידי כך ישתרבב המנהג מאליו". וכך נהג ר' יוסף בן ואליד (ספר שמו יוסף, סימן קל"ו). ואמנם, במאה העשרים חל מהפך בתעשיית המצות והתחילו לאפות מצה עשירה במכונות, וזהו בלי ספק הרקע לתשובתו של הרב משה פיינשטיין שנכתבה בשנת תשי"ד. ואלו דבריו:

לכן טוב לאלו שאין רוצים להניח חמץ על יום השבת משום שחוששין למכשולים שאפשר לבוא מזה, יקיימו מצות שתי הסעודות במצה עשירה שכיון שקובע עלייהו סעודות השבת יצטרך לברך המוציא וברכת המזון (ר' משה פיינשטיין, עמ' רע"ד).

והוא מצטט מהבית יוסף הנ"ל ומפרש:

חזינן שהיה ראוי לתקן ולהנהיג לבער הכל מלפני השבת... ולקיים מצות הסעודות במצה עשירה אך שלא אטרחו רבנן, ולכן לאלו הרוצים ואפשר להם להטריח ולאפות מצה עשירה לשתי הסעודות הוא עדיף...

שיטה זו של הרב פיינשטיין התקבלה בעין יפה על ידי פוסקים שונים, כגון סבי הרב מרדכי יעקב גולינקין ז"ל אב בית הדין של בוסטון במשך שנים רבות (ראה הנספח), ויבדל"א אבי מורי הרב נח גולינקין, וכן על ידי הרב שלמה גורן, הרב אלפרד כהן, הרב קסל אבלסון ואחרים.⁹

ובאשר לסעודה שלישית, אפשר כמובן להחמיר כמו הרמ"א ולאכול מיני פירות או בשר ודגים. אולם גם כאן מותר להקל ולהשתמש במצה עשירה כי כך פסק הרב יוסף קארו (או"ח תמ"ד: א') על פי מנהגו של רבינו תם.¹⁰ והרב יחזקאל לנדא פסק בנודע ביהודה או"ח סימן כ"א ש"המורה להתיר [מצה עשירה בערב פסח] כל היום לא הפסיד באם הוא לצורך קצת אפילו אינו צורך חולה וזקן". ולכן מותר לאכול מצה עשירה גם בסעודה שלישית.

ג) הלכה למעשה

סיכומו של דבר, בערב פסח שחל בשבת אסור לאכול מצה רגילה וקשה לאכול חמץ ולכן הועלו ארבעה פתרונות אפשריים במשך הדורות. אבל בימינו עדיף לנקוט בשיטה הרביעית. כלומר, יש לבדוק את החמץ ביום חמישי בלילה, יש לשרוף וגם לבטל את החמץ ביום ששי בבוקר (ר' עובדיה יוסף, עמ' רע"ט) ויש לאכול מצה עשירה בכל סעודות השבת.

הרב דוד גולינקין

ירושלים עיר הקודש

ט"ו בשבט תשנ"ד

בהסכמת

כל חברי הועד

הערות

1. תרס"ג (1903), תר"ע (1910), תרפ"ג (1923), תרפ"ז (1927), תר"ץ (1930), תשי" (1950), תשי"ד (1954), תשל"ד (1974), תשל"ז (1977), תשמ"א (1981), תשנ"ד (1994) - ראה הרב נח גוליניקין, עמ' 6. (כל הספרות רשומה להלן בסוף התשובה).
2. לתולדות ענין זה ומנהגיו ראה תשובתי "בענין סעודת סיום בכורות בערבי פסחים", עת לעשות, חוב' 1 (קיץ תשמ"ח), עמ' 88 - 102.
3. ראה כל הדעות שהובאו על ידי הרב שאול ליברמן, מ' 523 - 526 ועל ידי הרב הלל היימן, עמ' 207 - 210.
4. דעתו של ר' יצחק אבן גיאת מובאת גם בהשגת הראב"ד לבעל המאור לפסחים סוף פרק א' (והשוה לשו"ת תמים דעים, סימן רמ"ה), ובאופן מקוטע בעיטור, הלי ביעור חמץ, קכ"ב ע"א.
5. ראה הרב שאול ליברמן, עמ' 525 לראשונים שפרשו כך.
6. הראב"ד הנ"ל הצביע על התוספתא כמקורו של ריצ"ג. ר' אפרים פסק כך למעשה על פי התוספתא - ראה העיטור, הלי ביעור חמץ, קכ"א ע"ד = ישראל שציפנסקי, רבינו אפרים, ירושלים, תשל"ו, עמ' 231 - 232. וכן ראה הריבב"ן לפסחים בתלפיות ו' (תשט"ו), עמ' 585, 590, וארחות חיים, הלי חמץ ומצה, סוף סימן ע"ח, ע"ג ע"ד. שיטה זאת נזכרת גם בספר המכתם לפסחים סוכה ומועד קטן, מהד' משה יהודה בלוי, ניו יורק, תשי"ט, עמ' ס"ה - ס"ו ובמגיד משנה להלי חמץ ומצה ג': גי לקראת הסוף. רוב הדעות האלו הובאו על ידי הרב ליברמן, עמ' 524.
7. לכמה אחרונים הסבורים כך, ראה הרב צבי כהן, עמ' נ"ה.
8. מצה עשירה היא מצה שנלושה במי פירות או במי ביצים (או"ח תס"ב:א, ד').
9. ראה הרב צבי כהן, עמ' נ"ח-ס' לפוסקים נוספים שסברו כך.
10. מנהגו של רבינו תם מובא בשינויים במקומות רבים כגון אור זרוע חלק ב', נ"ט ע"ד; תוספות לפסחים ל"ה ע"ב, ד"ה מי פירות; תוספות לפסחים צ"ט ע"ב, ד"ה לא; ארחות חיים, הלי שבת ס"ג ע"א למטה, והלי חמץ ומצה, סימן

ע"ט; טור או"ח סימן תמ"ד; הגהות מיימוניות להל' חמץ ומצה, פרק ו', אות
ט' ופרק ג', אות ב'; שו"ת הרא"ש, כלל י"ד, אות ה'; ותשובה של המהר"ם
המובאת בתשובות הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סימן ר"י.

נספח

Rabbi M. J.

6 Tahanto Road

Telephone 754-3972

הרב מרדכי יעקוב גאלינקין

Golinkin

רב דק"ק וואוסטער, מאסס.

(מלפנים רב הכולל בזיטאמיר ובדנציג)

ב"ה, עש"ק שירה, תשל"ד

להוד כבוד ידידי חברי ועד הרבנים

דמדינת מאסס., שליט"א

שלום וברכה!

בדבר שאלתכם אודות ההתנהגות בסעודת של ערב פסח, דהאי שתא, שחל ביום שבת קודש כדי להמנע ממכשולים שונים.

עצתי בזה היא: לסדר את שתי הסעודות של ש"ק בערב ובקר במאכלי כלי פסח. והיות שבערב פסח אסור לאכול מצה כמאמרם ז"ל, האוכל מצה בערב פסח וכו' (ירושלים פ"י), זה האיסור שייך במצות שיוצאים בס חובת "בערב תאכלו מצות". אבל מצה עשירה מותר לאכול בערב פסח. וכן הי" נהג ר"ת (פסחים ל"ה: תוס' ד"ה מי פירות, ופסחים צ"ט: תוס' ד"ה לא).

וכן פוסק הנודע ביהודה מהדורה קמא סימן כ"א באורח חיים. ושערי תשובה אורח חיים סימן תמ"ד, סעיף א' מביא דבריו ומסכים עמהם, כנראה. ומה שנהגו להחמיר במצה עשירה שלא להתירה אלא לזקנים וחולים, חומרא זו היא לימי הפסח. אבל בערב פסח מותרת מצה עשירה אפילו לבריאים ולא דוקא לחולים ולזקנים, עד חצות היום. וסעודה שלישית יוכלו לקיים בפירות וכדומה.

באגרות משה לאו"ח סימן קנ"ה בנוגע לברכות למצה עשירה לסעודות שבת פוסק לברך המוציא לחם מן הארץ, ואחריה ברכת המזון. וטעמו הוא שהדין של פת [הבאה בכסנין] הוא מחויב בברכת המוציא וברכת המזון אם קובעים אותו לסעודת קבע. וסעודות שבת, במחויבים בפת, אין לך סעודות קבע יותר מזה. סברא זו ראיתי גם כן בשערי תשובה קס"ח סעיף קטן ט' בשם קדמון ידוע שסעודת שבת קובעת כמו ששבת קובעת למעשר.

לפי דעתי כדאי להסביר שמצת פסח [היא] לחם עוני לחמא עניא, ומצה עשירה היא לחם עשירים. ובפסח אנחנו אומרים כהא לחמא עניא לחם שאין בו ביצים ולא שמן ולא דבש וכדומה.

ברגשי כבוד וידידות ואחולים טובים ולגאולה שלמה וקרובה,
[החתימה נחתכה]

ספרות

- ר' קסל אבלסון – "Whenever Passover Begins on Saturday Night", [December 1993] – ר' מרדכי יעקב גולינקין, תשובה על ערב פסח שחל בשבת, עש"ק שירה תשל"ד (ראה הנספח לעיל)
- ר' נח גולינקין – "When the First Seder Occurs on Saturday Night", *Beineinu*, vol. VII, No. 3 – (February 1977), pp. 6-9
- ר' שלמה גורן, ילקוט דיני ערב פסח שחל להיות בשבת והלכות ומנהגים לחג הפסח לבית ולמשפחה, ירושלים, ניסן תשל"ד, עמ' 7 – 10
- ר' שלמה גורן, תורת השבת והמועד, ירושלים, תשמ"ב, עמ' 155 – 167
- ר' דוד גרינברגר, ערב פסח שחל בשבת, ירושלים, תש"ל
- ר' הלל היימן, ספר הלכות הרי"ף... על מסכת פסח ראשון, ירושלים, תש"ן, עמ' 207 – 210
- ר' חיים דוד הלוי, עשה לך רב, חלק ה', עמ' שס"ג-שס"ד ומקור חיים השלם, חלק ד', עמ' 76 – 77
- ר' יוסף וואליד, ספר שמו יוסף, ירושלים, תרס"ז, סימן קל"ו
- ועד ההלכה – "A Statement on Pesach Observance", The Committee on Jewish Law and Standards, February 6, 1974
- ר' שלמה יוסף זוין, מחניים כ"א (ערב פסח תשי"ד), עמ' 17 – 18
- ר' אליהו חזן, שו"ת תעלומות לב, חלק א', ליוורנו, תרל"ט, חלק או"ח, סימן ד'
- ר' עובדיה יוסף, שו"ת יחווה דעת, חלק א', סימן צ"א
- ר' אלפרד כהן – "Erev Pesach on Shabbat", *Journal of Halacha and Contemporary Society*, No. XXVI (Fall 1993), pp. 110-120 with additions *ibid.*, No. XXVII (Spring 1994), pp. 123-125
- ר' צבי כהן, ערב פסח שחל בשבת ופורים המשולש, מהד' חדשה, תל-אביב, תשל"ז, עמ' נ"ה-ס"ב
- ר' שאול ליברמן, תוספתא כפשוטה, חלק ד', סדר מועד, נויארק, תשכ"ב, עמ' 523 – 526
- ר' יחזקאל לנדאו, נודע ביהודה, מהדורה קמא, חלק אורח חיים, סימן כ"א
- ר' חיים פאלאגיי, שו"ת לב חיים, חלק ב', איזמיר, תרכ"ט, סימן פ"ח

ר' משה פיינשטיין, ספר אגרות משה, אורח חיים, חלק א', סימן קנ"ה
ר' גבריאל ציננער, נטעי גבריאל – פסח : הלכות ערב פסח שחל בשבת, ברוקלין
תשנ"ד

ר' משה שטרנברוך, דיני ומנהגי ערב פסח שחל בשבת, ירושלים, תשל"ד